

DOBOS MARIANNE

Menyből az angyal a földön és a művészetben

BESZÉLGETÉS A NYOLCVAN ÉVES SCHÉNER MIHÁLYVAL

– A művész életében minden megélt pillanat tapasztalattá válik, amely alkotómódját utóbb alakíthatja. És fordítva, a pillanatok elbeszélése olyan szűrőn vezet keresztül, amely sajátos látomássá alakítja ezeket a valóban megélt pillanatokot. A keresztény világ egyik legnagyobb ünnepe, és a művész életének talán legfenyegetettebb pillanatai fonódnak össze az emlékező látomásában. Halljunk csodát!

– Miként jutottam 1944-ben karácsony ünnepéhez? Katona voltam, és hosszú utat kellett megtennem, hogy megünnepelhessem.

– Akkor talán ha az út elején kezdhethétek... Úgy tudom ekkor nemcsak katona, de már főiskolás is voltál.

– Valóban, 1942-ben vettem fel a Képzőművészeti Főiskolára. Mesterem Rudnay Gyula volt, az ő osztályában dolgoztam én is az Epreskertben. Két képpel már a főiskolai kiállításon is szerepeltem. Az egyik önarcképem volt, a másiknak *Virágzó akác-fák* volt a címe. Mesteremben főként azt tiszteltem és csodáltam, sőt igyekszem még ma is követni, hogy Európa legnagyobbjainak hatását és eredményeit igyekezett sajátosan magyarul is megvalósítani, ragyogó magyar művészetet úgy megalkotni, hogy az tündököljön a világ festészetében is, kiemelkedőnek számítson a nemzetközi mezőnyben. Rudnay Tintoretto és Tiepolo reneszánsz sajátosságait ötvözte Velazquez és Goya hatásával.

Boldogan éltem és tanultam, bárha körülöttünk már háborús évek dúltak. Mígnem mindennek vége szakadt, amikor 1944-ben behívtak katonának. Ekkor kezdtem el félni. A rémségeknek hosszú idejét kellett átélnem ettől kezdődően.

Aztán november 24-én megszöktem a katonaságtól, Sárszentmihály nevezetű kisközségből, egy nagyon ködös éjszakán, amidőn annyira elterjengett a köd fölöttem mindenütt, hogy szinte nem is láttam semmit. Tejfehérségbe burkolva indultam el és igazában véve semmi támpontom nem volt, csak a talpam alatt éreztem az utat. Az Atyaúrsten nevében elindultam ebben a ködben az életre vagy a halálra. És ezt a történetet most azért mondom el neked, mert az Atyaúrsten mint egy jóságos atya indított el ezen az úton, amely azután jó érzéssel vezetett tovább engem. Tulajdonképpen egy körülbelül 10 kilométeres utat kellett megtennem, amit térképről már előzetesen kinéztem. Tervemet – a szökést – napok óta dédelgettem magamban. De az utolsó pillanatig nem tudtam, hogy mikor szánom el magamat, hogy elinduljak. Talán éppen ez volt a jó, így hát senki sem tudhatta, hogy mikor indulok, még én magam sem. Újból és újból azt kell mondanom – és ez már egy élet tanulsága is lehet –, jobb, ha az ember nem tudja előre, hogy a két arcú idő mit dajkál magában, a halált-e vagy pedig az életet.

Részlet a szerzőnek *Volt egyszer egy karácsony* című, a XX. Század Intézet által támogatott interjú-kötetéből.

Amikor végre elértem Polgárdiban az állomást, vonatra szálltam. Ahogy megérkeztem a Déli pályaudvarra, két csapat csendőr mint katonát mindjárt igazoltatott. Erre persze már számítottam. Jóelőre előkészítettem magamnak a szükséges igazolványokat. Irodán dolgoztam ugyanis, ott szereztem meg a kellő papírokat. Miután elfogadták a menetlevelemet és kiszabadultam a csapat csendőr karmaiból, gyorsan elindultam leendő szállásom felé, a Bajza utcai Epreskertbe, ahol igazában véve mint képzőművészeti főiskolás tanultam már eddig is, és nagyon kedves két évet töltöttem el ebben a művészkertben. Nem ismeretlen helyre kerültem, és azt is tudtam, hogy már vannak ott menedéket kereső kollegák, akik megtalálták a maguk biztonságát a romok között. Ahogy teltek a napok, félelmem egyre növekedett, bárha nem történt semmi aggodalomra okot adó esemény. Ugyanakkor a napok multával viszont kezdtek tompulni is a félelmeim. Annyira féltem, hogy mindenképpen a föld alatt akartam valami odut csinálni magamnak, két másik társammal el is kezdtünk a híres epreskerti Kálvária fala alatt ásni, hogy valami alagutat csináljunk magunknak. De hát annyira lelketlen volt ez a munka, és annyira kilátástalan és reménytelen, hogy belefáradtunk. Napok múlva aztán ebbe is belefásultunk. Szerencsére nem történt semmi.

– *Ki volt a két társad?*

– Az egyik társam Kabók Mátyás volt, akivel aztán később együtt is laktam, különben egy osztályba jártam vele. És volt még egy szobrász is, akit az Epreskertben ismerem meg. Ahogy megérkeztem, már voltak mások is ottan. Egész furcsa volt nekem, hogy a háború miként sepri, miként boronálja össze az embereket szinte teljesen ismeretlenül, és milyen co-egzisztenciált élet alakul ki ismeretlen emberek között a fenyegetésnek az idején, és ez az együttélés szinte önmagától elképzelhetetlenné válik azután, amint megszűnnek a fenyegető állapotok.

Talán a legnagyobb nehézségünk az volt, hogy lakásunk nem volt komfortos, mert hiszen eredetileg iskolaépület volt, szobrász műterem. Annak idején a Kandó-osztály volt az első pavilonban, ahogy jövünk a Bajza utcában, ezt bombatalálat érte és egy hatalmas ástó légakna vicsorgott a hideg novemberi napsütésben az arra jövő emberekre. Itt bújtunk meg, ennek az épületnek épségben maradt részében. Itt volt a tél, fűtésről kellett gondoskodni. Találtunk kályhát is, és a romok között mindenféle összetört gerendát, bakokat – amin a művészek ültek valaha, és a tábláikat oda állították –, meg egyéb fából készült taneszközöket, kockákat, mértani idomokat – ezek mind nagyon jó szolgálatot tettek, fűtöttünk velük, így nem fagyunk meg. A másik létfontosságú probléma – sorrendet, tudod, nem lehet állítani – az élelem megszerzése lett. Egy ideig az osztályunkban a fiókokban talált száraz kenyérmaradványt, ételhulladékot fogyasztottuk, majd miután ez elfogyott, muszáj volt kimerészkednünk az utcára. Beosztottuk egymást, hogy ki menjen élelemszerzésre. Civil ruhában voltunk. Amikor megérkeztem, még katonaruha volt rajtam, de mindjárt átöltöztem. Mert a civil ruhát mindig magamnál tartottam.

– *És ezt hol szerezted?*

– Még otthonról hoztam, és talán ennek köszönhettem később a menekülésemet. A civil ruhában szakállasan, torzon-borzan, derekunkat ruhaszárító kötéllal átkötve mentünk élelmet szerezni. Közben találtunk néha egy-egy raktárt, ezeket már előttünk feltörték, de még maradt bennük némi élelem, netán egy aknától elpusztult lónak a maradványaiból vágunk magunknak jó darabokat. Már december volt, a hóban csak megfagyva konzerválódtak az elpusztult állatok. Hát igazában véve annyira le voltunk

gyengülve, ha valaki megkarcolta a testét, mondjuk a lábát, akkor ott mindjárt kiserkent a vére a vitaminhiánytól. Végül is egyre nehezebb lett élelmet találni. A vélt remény, hogy felszabadulunk egyre elnehezedett bennünk, mert nagyon lassan történt minden. Már közeledett a karácsony, amikor a Városligetben hallottuk a megafonokon a szovjeteknek a hangját, a katonákhoz beszéltek, hogy tegyék le a fegyvert. De hát jó idő eltelt még ezután is, amíg közelebb értek.

A karácsonyt úgy értük meg, mint trogloditák, a barlanglakók, akiknek alagútjai egész város kiterjedésű lehetett, ők valaha szintén az ellenség elől menekültek.

– *Utalt valami az ünnepre ebben a környezetben?*

– Alig pislákkolt valamiféle gyertyafény, vagy talán inkább valamilyen viasztáblának a fénye, melyeket valahonnan összeszereztünk. A nagy viasztáblákba rongyokat tömtünk, ezek világítottak be mindent és pislákkoltak az omlatag falakat itt-ott megropogtatva. Egy kicsit olyan volt ez a fény, meg az arcunk látványa is, mint Rembrantnak a gyönyörűséges képein, hiszen ő maga legszebb képeit – például az önarcképeit – gyertyafénynél festette, azért olyan lényegre törők, mert csak a közeli részeket világította meg a gyertya, míg aztán a nagyobb részt beborították a félárnyékok, és ahogy a fény egyre szűnt, végül megszűnt, a sötétség megette a fényeket, ott tulajdonképpen teljes sötétségbe borult a kép. De hát ezek a rembranti fények-félárnyékok ebben a félelmetes, nyomorult, szinte katakomba-világban tulajdonképpen minket mégis valami művészi élménnyel vigasztaltak.

– *Vágtatok valamilyen karácsonyfa gallyat?*

– Ilyen sötét vigasztalan és minden zörgő karácsonyfa gally nélküli karácsonyom azóta sem volt. Bár az Epreskertben – úgy tudom – voltak tisztafák is. De hát olyan rettenetes volt már a bombázás és annyira félelmetes volt egyáltalán kimenni, és az egész kert olyan volt körülöttünk, mint egy letarolt csatatér. Igazában véve nem is ismertünk rá, noha annyira ismertük, hiszen minden napunkat ott töltöttük korábban nagy szeretettel. Ismertem a fákat egyenként, már első éves koromban megfestettem a kert jobb oldalán lévő kis akácfaát, amikor májusban virágozni kezdtek. Ezekből ekkorra nem maradt már semmi. Később aztán stráfkocsival halottakat hoztak és itt temették el.

– *Karácsony után, vagy mikor?*

– Ez állandóan így ment. Néha kikukkantottunk, de ekkor már nagyon nem is mertünk kimenni. Egyre hevesebbé váltak a harcok és éreztük, hogy egyre közelebb vannak az oroszok. Ezt az aknák becsapódásaiból éreztük, meg abból is, hogy egyre kevesebb volt az ellenállás és a viszontválaszolás, mígnem a végén a németek kivonták magukat, már csak néhány katona védett egy-egy utca tömböt, majd a boforc ágyúik is eltűntek.

– *Milyen társaság gyűlt össze az Epreskertben?*

– Mint személyek, meg tudtunk lenni egymással. Egyre szaporodtunk, különböző fajta embereket hozott össze a véletlen és a sors az idő folyamán. Ideiglenesen, átmeneti időre kerültünk egymás közelébe. Volt ott egy kis zsidó lány, Ercsinek hívták, sohasem tudtam a nevét, és azt sem tudom – sajnós –, hogy mi lett vele. Az tény, hogy ő is velünk együtt szabadult. Volt ott két fiatalember is, az egyik ennek az Ercsinek udvarolt, Kanyó Tamásnak hívták, – azóta sem láttam őket, nem tudom, mi lett velük. Volt még egy zsidó fiú is, azt hiszem Brenner Istvánnak hívták, vele később találkoztam, zöldséget árult a piacon. Azon kívül volt még egy szobrász, Tóth István, aki Bori

mesternek volt a tanársegéde, kis mokány újvidéki fiatalember, szerbül is tudott. Volt még egy nála idősebb szobrász a feleségével, ő később jött oda hozzánk, Dankó János. Aztán később, ahogy a front változott és vonultak vissza a magyar katonák egy őrzővezető, meg egy tizedes napok óta ott ténfergett, jött, ment körülöttünk. Sejtettük, hogy ők is szökésben vannak, de bizalmatlanok voltunk egymással, ők nem tudták, hogy mi kik vagyunk, milyen szándékunk van, és mi sem tudtuk az utolsó pillanatig, hogy ők miért is vannak ott. Csak akkor bizonyosodtunk meg, hogy szökésben voltak, amikor katonaruhájuk miatt a szemünk láttára fogságba estek. Megdöbbenő volt, hogy tulajdonképpen ők is szabadok lehetnek volna, ha van civil ruhájuk. Így azonban a szovjet katonák elvitték őket. Milyen előrelátó voltam, milyen jó, hogy az én katonaruhám ezalatt a pincének valamelyik zugában eldugva hevert.

Január 13-án dél tájban másfajta hangokat kezdtünk hallani. Ez a különös, ázsiai-keleti hangzás teljesen idegen volt a fülünknek. Nem is a szavakból értettük meg, hanem a hangoknak az erősségéből és a másfajta artikulációjából, hogy az Epreskertben már szovjet katonák járnak. Sokáig nem mertük kidugni a fejünket. Féltünk. Mindentől féltünk. Nem tudtuk mi lesz a jövő, mit fognak velünk csinálni. Már maga az, hogy vagy tízen ott vagyunk, gyanússá tehetett bennünket a szemükben. Az volt végül is a szerencsénk, hogy egy iskolaépületben bujtunk meg. Az Epreskert művész iskola volt, úgy mondtuk és ők is így tekintettek bennünket, mint ennek az iskolának a menekült növendékeit. Ezt elfogadták és ez számunkra az életet jelenthette.

Persze ez nem jelentette azt, hogy most már abszolút biztonságban maradtunk. Nem vittek el, mint foglyokat, de igénybe vettek bennünket már az első órától. Kivezényeltek a Szondi utcába és nekünk kellett a harcok közepett előre tolni a tarackágyúkat a Duna felé. A Hősök terétől jöttek, és a Duna felé tartottak. A nagy ágyúzájban, füstben, és a nagy golyóhullásban szerencsére életben maradtunk.

- Akkor legalább nem unatkoztatok.

- Mivel ennivaló alig akadt, amink maradt, az is inkább száraz holmi volt, csak ki kellett mennünk élelemért és bizony elmentünk mi messzire is a városba, elkóboroltunk, hogy guberáljunk és találjunk valami ehetőt. Mentünk a szovjet katonákkal, ahogy haladtak előre, mentünk a nyomukban, és ahol találtunk élelmet, mert voltak a Gestapónak, a németeknek is raktáraik, meg egyéb raktárak is voltak, amiket közben természetesen felnyitottak, vagy feltörték és ezeknek az elhullatott részeit megtaláltuk és nagyon boldogok voltunk, hogy a lógané között például mazsolát találtunk. Mindjárt össze is szedtük – már mint a mazsolát –, és ez bizony különleges csemegének számított.

Közben egy nyomasztó élménytől is megszabadultunk. Ez még karácsony előtt történt. Egy gebe lovat hozott valaki az Epreskertbe, és mi elhatároztuk, hogy a lovat megöljük és föltrancsírozzuk. Még hozzá olyan formában képzeltük el, hogy gránáttal fogjuk a lovat felrobbantani. Kaptunk ugyanis, lehet, hogy valami munkásmozgalmi, vagy valamilyen más ellenállási összeköttetés folytán, soha sem tudtam meg honnan, gránátokat, hogyha ránk törnek a németek, vagy akár a magyar csendőrök, akkor használjuk azokat. Szerencsére nem került erre sor, és hála Istennek nem került sor arra sem, hogy ezt a szegény párát megöljük. Valami rettenetes volt már ennek a gondolata is, szörnyű éjszakát okozott nekünk, hogy majd reggel gránátokkal kell megölnünk. De akkorra szerencsére elvitte a gazdája, így hát remélem a ló is életben maradt, mi is megmenekültünk az equicidium végrehajtásától.

Január 13-án végül is elérkezett a mennyből az angyal számunkra is. A szabadulás üdvössége. Az ember élete felett mindig ott leselkedik az élet és a halál. Az életre-ség és a halálra-ság – ez a kettős arca az életnek. Titokban, az idő rejtettségében ott van fölöt-tünk mindig és minden pillanatban az élet és a halál. Azt hiszem, hogy az életben min-denhez kell egy fajta kegyelem, ezért is mondtam ennek a történetnek a kezdetén, hogy az Úr jó útra vezetett. Kellenek – úgy érzem – jó ösztönök, és mint aki azóta több évtizedet megéltem mint művész, elmondhatom, hogy a tiszta és a jó, el nem tompult érzékelés rendkívül sokat jelent az életben. És mivel valójában talán a művé-szet sem egyéb, mint az életnek egy kicsit magasabb rendű folytatása, a művészet az ér-zékeléseknek a tisztaságától függ.

